

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра міжнародного, цивільного та комерційного права

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**ПРАВОВІ ФОРМИ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ В ОХОРОННИХ ЦИВІЛЬНИХ
ПРАВОВІДНОСИНАХ**

студентки 2 курсу, 7 м групи,
спеціальності 081 «Право»,
спеціалізації

«Цивільне право і процес» _____ Колесніченко Майї Юріївни

Науковий керівник

д.ю.н. _____ Примаць Володимир Дмитрович

Гарант освітньої програми

д.ю.н. _____ Примаць Володимир Дмитрович

Київ-2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОХОРОННИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ДЕРЖАВИ	
1.1. Зміст охоронної функції об'єктивного цивільного права.....	7
1.2. Правовий статус держави як суб'єкта цивільних охоронних правовідносин.....	17
1.3. Принципи правового регулювання цивільних охоронних відносин за участі держави.....	23
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ЦИВІЛЬНИХ ОХОРОННИХ ПРАВОВІДНОСИН	
2.1. Форми і способи захисту цивільних прав та інтересів держави.....	28
2.2. Держава як суб'єкт цивільно-правової відповідальності.....	34
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	51

ВСТУП

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що держава для вирішення своїх соціальних завдань має брати участь у цивільно-правових відносинах. У нових економічних умовах держава як суб'єкт цивільного права наділяється адекватними функціями, набуває іншу соціальну сутність, що обумовлює неминуча зміну самих моделей участі держави в цивільному обороті. Охоронні правовідносини завжди відносні, оскільки майнові права порушуються суворо певним суб'єктом (невизначене коло осіб не може порушити суб'єктивне приватне право). Ця думка правильна навіть в тому випадку, коли предметом порушення стало абсолютне регулятивне право - суб'єктивне право, яке може бути порушено всяким і кожним.

Наукова доктрина, що виділяє три моделі участі держави в цивільному обороті - безпосередня участь в особі органів державної влади, опосередкована участь через інші державні організації та участь за спеціальним дорученням, - витримала перевірку часом і в основному відповідає сучасним економічним відносинам, але в даний час назріла потреба внесення в неї суттєвих коректив.

Не так давно в Україні розпочато процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, зумовлений низкою економічних, політичних і правових чинників і передумов. При цьому йдеться про докорінне і системне оновлення усіх книг Цивільного кодексу України 2003 року з урахуванням законодавчого досвіду в цій сфері Франції та Німеччини, а також постсоціалістичних країн, які стали новими членами ЄС.

Нові економічні умови та законодавчі нововведення сприяли постановці питання про визначення цивільно-правового статусу органів держави, в тому числі про необхідність внесення змін і доповнень в класичні моделі участі держави в цивільному обороті, що вимагає оперативного, але ретельно виваженого наукового підходу.

Так, традиційно держава вважається особливим суб'єктом цивільного права, участь якого в цивільному обороті має свої особливості, що впливають з його природи.

При цьому ні цивілістичною наукою, ні законодавством не визначений в повній мірі правовий статус усіх учасників, що виражають державні інтереси, за допомогою діяльності яких держава реалізує свої права, обов'язки і несе відповідальність у цивільних правовідносинах.

Більш того, немає однозначної відповіді на питання про всі види органів, в особі яких держава вступає у відносини цивільного обороту. Такий «багатоликий» учасник створює проблеми юридичної кваліфікації правовідносин, стороною яких є той чи інший орган держави.

Реалізуючи цивільну правосуб'єктність держави, органи держави вступають у відносини, що становлять предмет регулювання цивільного права, на основі принципу визнання рівності їх учасників. Це породжує складні протиріччя, пов'язані із здійсненням деякими з цих органів владної діяльності.

У той же час самі органи держави визнаються в більшості випадків юридичними особами і можуть бути самостійними учасниками цивільних правовідносин. Тому місце органів держави в цивільних правовідносинах неоднозначне, застосування положень приватного права не є безперечним.

Розгляд окремих аспектів теми дослідження відновилося в працях сучасних цивілістів Шишка О. Р. [70], Пленюк М. Д. [52], Нечитайло Т.О [40], Ольшанченко В. І. [42], Кузнєцова Н. С. [29], Майданик Р.А. [34], Підлубна Т. М. [50], Ясинок М. М. [71] та інших.

Таким чином, сучасною юридичною наукою проводилися дослідження майнових, бюджетних, зобов'язальних відносин за участю органів держави, однак спеціальних робіт комплексного монографічного характеру з вивчення цивільно-правового статусу всіх суб'єктів, що виражають державні інтереси в цивільному обороті, до теперішнього часу немає.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей правових форм участі держави в охоронних цивільних правовідносинах.

Це зумовило постановку таких наукових завдань:

- визначити зміст охоронної функції об'єктивного цивільного права;
- виявити правовий статус держави як суб'єкта цивільних охоронних правовідносин;
- визначити особливості принципів правового регулювання цивільних охоронних відносин за участі держави;
- з'ясувати форми і способи захисту цивільних прав та інтересів держави;
- встановити юридичні ознаки держави як суб'єкта цивільно-правової відповідальності.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають з приводу участі держави в охоронних цивільних правовідносинах.

Предметом роботи є правові форми участі держави у цивільних охоронних правовідносинах.

Методи: сукупність методів та прийомів наукового пізнання, застосування яких зумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в поєднанні їх соціального змісту й юридичної форми.

Системний і структурно-функціональний метод використано для розкриття характерних ознак та змісту охоронної функції об'єктивного цивільного права критеріїв класифікації суб'єктивних цивільних обов'язків, з'ясування суті принципів правового регулювання цивільних охоронних відносин за участі держави (підрозділи 1.1, 1.3).

Формально-логічний метод вжито, зокрема, для дослідження правового статусу держави як суб'єкта цивільних охоронних правовідносин (підрозділи 1.2).

Методи узагальнення, аналізу та вивчення літератури були використані при дослідженні особливостей участі держави в окремих видах охоронних цивільних правовідносинах (підрозділи 2.1,2.2.,2.3).

Ці методи застосовувались як універсальні для наукової аргументації низки висновків та пропозицій.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному дослідженні основних проблем правового регулювання цивільних охоронних відносин за участю держави, порівнянні нормативно – правових актів, що стосуються вказаних відносин, виявленні недоліків, розбіжностей законодавства щодо участі держави в цивільних охоронних відносинах і наведенні пропозицій щодо удосконалення українського цивільного законодавства.

Окремі положення випускної кваліфікаційної роботи були викладені у статті Колесніченко М.Ю. «Правовий статус держави у цивільних охоронних правовідносинах», що опублікована у збірнику наукових праць студентів «Цивільне регулювання суспільних відносин». Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2021. С. 131–137.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх зміст у багатьох аспектах доповнює наукові знання з історії розвитку та функціонування галузі цивільного права. Зібраний матеріал і узагальнення можуть бути використані для підготовки узагальнюючих праць, при підготовці лекційних занять та спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Структура випускної кваліфікаційної роботи обумовлена метою і предметом дослідження та авторським підходом до розгляду обраної теми. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, які включають в себе п'ять підрозділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 61 сторінку, із яких основна частина роботи займає 53 сторінки. Список використаних джерел складається з 72 найменувань.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОХОРОННИХ ВІДНОСИН ЗА УЧАСТІ ДЕРЖАВИ

1.1. Зміст охоронної функції об'єктивного цивільного права

Функціональний аспект дослідження цивільного права на сьогоднішній день набуває все більшої актуальності через підвищення ролі в суспільстві та необхідністю дослідження взаємовідносин з системою наукового управління сучасним суспільством. [14, с.42]

Функції права поряд з його предметом, методом та принципами створюють основу для дослідження галузі права та її сутнісних характеристик.

Функції права являють собою головні напрямки його впливу на суспільні відносини, визначаються призначенням права у суспільстві, виражають найбільш важливі, головні риси права, впливають із самої природи і направлені на здійснення конкретних завдань, які стоять перед правом на даному етапі його розвитку [17, с.5].

Функції цивільного права також характеризують його місце в системі права, оскільки окремі галузі відрізняються за змістом і характером виконуваних ними функцій. Функції цивільного права визначаються специфікою предмета та методу цивільного права, а також завданнями, які стоять перед ним.

Термін «функції цивільного права» має спиратися на поняття «функції права» взагалі та включати особливості галузі права.

Функція цивільного права може бути визначена як напрямок впливу цивільного права на суспільні відносини. У загальноправовій науці під функціями права розуміють саме сутність права, його основні норми, суть його існування.

Функції досліджуються як види впливу права на суспільні відносини. У них виражається роль і призначення права у суспільстві і державі.

При цьому функції права поділяться на дві основні групи:

- загальносоціальні;
- спеціальні.

У сучасній науці поширена думка про поділ на регулятивні та охоронні правовідносини [67, с.23], причому охоронні правовідносини виникають тільки внаслідок вчинення правопорушення [68, с.34].

Е. О. Харитонов і Н. А. Саніахметова вказують, що правовідносини слід ділити у залежності від напрямку і мети їх установки [67,с.8], причому вони не виділяють охоронну функцію як самостійну.

Разом з тим, цивільне право виконує специфічні, «цивілістичні» функції, серед яких у літературі, називають:

- 1) уповноважуючу функція, яка полягає в тому, що цивільне законодавство створює нормативну базу для саморегулювання відносин в сфері приватного права;
- 2) компенсаційну функцію, яка забезпечує можливість відновлення порушеного цивільного права та інтересу на еквівалентній основі [18, с.56].

При більш диференційованому підході та характеристиці превентивної функції даний перелік виглядає наступним чином:

- регулятивна;
- охоронна;
- попереджувально-виховна;
- попереджувально-стимулююча функції.

Теорія права говорить про регулятивну і охоронну функцію права в цілому [21, с.291].

Варто вказати, що основою для цивільного права є регулятивна функція, оскільки головне призначення цивільного права полягає у впорядкуванні та урегулюванні суспільних відносин.

Регулятивні правовідносини - опосередковують нормальний хід майнового обороту, можуть бути як абсолютними, так і відносними, а всередині цих останніх категорій - всякими без винятку, тобто речовими, винятковими,

корпоративними, зобов'язальними, спадковими і т.д. Охоронні ж правовідносини завжди відносні, оскільки майнові права порушуються суворо певним суб'єктом (невизначене коло осіб не може порушити суб'єктивне приватне право). Ця думка правильна навіть в тому випадку, коли предметом порушення стало абсолютне регулятивне право - суб'єктивне право, яке може бути порушено всяким і кожним. Але «може бути порушено» і «порушено» - речі різні.

Одна справа - порушення потенційне, в реальній дійсності відсутнє: воно може послідувати з будь-якого боку, однак, поки такого не наступило, немає причин говорити про якісь охоронні правовідносини. І зовсім інше - правопорушення вже вчинено, тобто не потенційне, а реально існуюче, що мало місце в дійсності. Таке завжди виходить від точної конкретної особи і, отже, породжує охоронне правовідношення саме з його (і нічим іншим) участю.

Припустимо, особа А. є власником речі. Перед нами - право власності (абсолютне право), яке може бути порушено будь-яким суб'єктом. Якась особа Б здійснює розкрадання речі, внаслідок чого порушуються інтереси А. У результаті порушення абсолютного права власності виникає не існуюче до цього моменту відношення між власником і порушником, зміст якого полягає, з одного боку, в праві вимагати видачі речі, а з іншого - в обов'язку вчинити цю дію.

Реалізація регулятивної функції забезпечує врегулювання нормами цивільного права відносин власності, товарно-грошових відносин і особистих немайнових відносин [65, с.12].

Так, наприклад, за договором купівлі-продажу регулюються не тільки права і обов'язки покупця і продавця, а й правові наслідки невиконання сторонами своїх обов'язків.

Регулятивна функція впорядковує особисті немайнові та майнові відносини, надає їм зрозумілості, однорідності, повторюваності. Ця функція є переважаючою.

Цивільному праву властива і охоронна функція, вона не є основною і реалізується з метою відновлення порушеного права (або запобігання такого порушення).

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свободи закріплені такі важливі права, як право на справедливий суд і на ефективний засіб юридичного захисту

У сучасній правовій науці існує декілька підходів до характеристики права на захист. Так, частина вчених розглядають право на захист як одну з правомочностей суб'єктивного права. Такому розумінню захисту протистоїть інша точка зору. Її прихильники виходять із того, що можливість захисту не є правомочністю суб'єктивного права, а становить самостійне суб'єктивне право. Такий підхід сьогодні є найбільш поширеним у цивільному праві та базується на класифікації суб'єктивних прав на регулятивні й охоронні. Виходячи з цього, право на захист є охоронним суб'єктивним правом, яке виникає у вигляді правової можливості у володільця регулятивного права, наприклад права на ім'я, лише в момент порушення чи оспорювання останнього і реалізується в межах охоронного цивільного права. Вважаємо, що така точка зору є більш переконливою.

Право на справедливий суд передбачає ряд як позитивних, так і негативних обов'язків держави, що обумовлено структурною складністю такого права. Позитивні зобов'язання у даній сфері можна розділити на інституційні (створення і забезпечення судових органів), юридичні (прийняття якісного законодавства) і процедурні (дотримання процесуальних гарантій). У багатьох випадках саме від дій національних судів залежить, чи дотрималась держава своїх зобов'язань, оскільки з одного боку суд повинен ефективно захистити порушені права, а з іншого, сам може виступати суб'єктом втручання. У зв'язку з цим, національним судам слід звертати на це увагу і більш ретельно підходити до прийняття рішень, які можуть становити порушення Конвенції [2]. Через позитивний обов'язок по захисту прав осіб простежується зв'язок права на справедливий суд з іншими конвенційними правами.

Як вказується у науковій літературі, охоронні цивільні правовідносини є самостійним правовим зв'язком, який є незалежним від регулятивних правовідносин.

У науці існує дві моделі співвідношення регулятивних і охоронних правовідносини.

«У першому випадку, коли регулятивні правовідносини не ліквідуються у результаті порушення права, вказані правовідносини розвиваються одночасно, однак окремо, незалежно один від одного.

У іншому варіанті регулятивні правовідносини у результаті порушення права припиняють своє існування і виникає охоронний правовий зв'язок. Охоронні правовідносини у вказаних випадках не можуть бути частиною, особливим станом або стадією регулятивних правовідносин » [22, с.24].

Охоронна функція цивільного права полягає у його впливі на поведінку людей за допомогою встановлення цивільно-правових заборон.

Диференціація ґрунтується на виділенні інших способів впливу галузі права на суспільні відносини.

У охоронній функції виділяються дві тісно пов'язані, але самостійні сторони прояви.

Сутність однієї сторони охоронної функції полягає у впливі цивільного права на суспільні відносини за допомогою встановлення цивільно-правових заборон [36, с.24].

У разі виходу поведінки суб'єктів за межі дозволеного, проявляється друга сторона функції охорони суспільних відносин - захист порушених суб'єктивних цивільних прав.

Бородін М. пропонував виділяти правозахисну і правовідновлювальну функції, в зміст яких він включав попередження правопорушень і ліквідацію наслідків порушення суб'єктивного права [12, с.104]. З таким підходом слід погодитися. Дійсно, правозахисна функція цивільного права повністю не збігається з охоронною функцією. Правозахисна функція прямо впливає зі змісту статей ЦК, а також ряду інших норм, які стосуються форм і способів

захисту цивільних прав. При цьому захист може здійснюватися як в цивільно-правовому, так і в адміністративному порядку. Однак останній може застосовуватися лише у випадках, прямо передбачених законом. Власники порушених прав вільні у виборі способу захисту. Наприклад, якщо хто-небудь направляє лист, що містить те, що порочить ділову репутацію юридичної особи, то спростування таких відомостей може бути проведено шляхом зобов'язання його автора направити зазначеній особі новий лист зі спростуванням викладеної раніше інформації. Даний спосіб захисту досить поширений в судовій практиці.

Таким чином, охоронна функція - це такий напрям правового впливу, який є націленим на охорону позитивних і витіснення шкідливих для суспільства відносин. Охоронна функція спрямована на припинення і запобігання протиправної поведінки.

Її особливість виражається у компенсаційному або відновному аспекті, який має вияв у тому, що цивільне право захищає інтереси осіб загалом за рахунок відновлення початкового положення шляхом відшкодування завданої майнової шкоди [29, с.337].

Охоронна функція забезпечує непорушність прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин, а у випадку їх порушення забезпечується засобами, способами і формами захисту і тим самим стабілізує суспільні відносини.

У юридичній літературі вказується, що охоронні правовідносини спрямовані на виконання юридичної відповідальності або на відновлення порушеного правопорядку, на охорону суб'єктивних прав, на застосування санкцій норм права [41, с.10].

О. С. Іоффе, аналізуючи охоронні зобов'язання, говорив про їх двояке цільове призначення: охорона державної та особистої власності, інтересів особистості, її життя і здоров'я [17, с.167].

Охоронна функція цивільного права має першочерговою метою захист майнових інтересів учасників цивільного обороту. Вона спрямована на

підтримку майнового стану суб'єктів в положенні, яке існувало до порушення їх прав та інтересів [19, с.17].

У цивілістичній науці звертається увага на те, що охоронні правовідносини покликані забезпечити захист суб'єктивних цивільних прав в випадку їх порушення [42, с.33].

Чимало цивільно-правових норм виконують охоронну функцію, у тому числі норми, присвячені цивільно-правовими договорами: купівлі-продажу, поставки, найму, тощо.

Цивільно-правові норми, які передбачають охоронні позадоговірні зобов'язання, які виникають внаслідок заподіяння шкоди, безпідставного придбання або збереження майна за рахунок коштів іншої особи, головним чином виконують охоронну функцію.

На нашу думку, сам по собі захист цивільних прав, відновлення порушеного права є метою застосування примусових заходів в цивільному праві. Охоронним же правовідносинам відведена роль забезпечення захисту цивільних прав.

Реалізація охоронних норм у цивільному праві здійснюється за допомогою досліджування правового зв'язку.

Як-от, правило про те, що шкода, завдана фізичній або юридичній особі, підлягає відшкодуванню в повному обсязі (ч. 1 ст. 1166 Цивільного кодексу України), може реалізовуватися тільки в деліктних охоронних правовідносинах [1].

А норма про повернення чужого майна, яким особа незаконно володіє (ст. 387 Цивільного кодексу України), реалізується у віндикаційних охоронних правовідносинах [1, с.6].

Звісно ж, охоронне зобов'язання виконує ще й інші функції: відновлювальну, забезпечувальну, і штрафну. Основою є відновна функція.

Важливий аспект охоронної функції складає також попереджувально-виховне (превентивне) завдання, що складається в стимулюванні та організації такої поведінки учасників у регульованих відносинах, яке виключало б

необґрунтоване обмеження або порушення чужих інтересів. Попереджувально-виховний ефект досягається за допомогою інституту цивільно-правової відповідальності. Сам факт існування цивільно-правових норм про відповідальність позитивно впливає на правосвідомість громадян, утримуючи їх від правопорушень, в цьому і проявляється попереджувальна функція.

Зміст попереджувальної функції полягає в стимулюванні різними цивільно-правовими засобами необхідної суспільству і державі поведінки громадян і організацій [43, с.22].

Тісно пов'язаною з охоронною функцією є відновна. Вона полягає у відновленні порушених прав та інтересів суб'єктів цивільного права шляхом надання відповідного матеріального задоволення потерпілому. Так, відповідно до ЦК України одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є відшкодування завданих збитків. Володарі порушених прав вільні у виборі способу захисту [1].

Підсумовуючи, можемо зазначити, що загалом, охоронні цивільні правовідносини є самостійним правовим зв'язком, незалежно від регулятивних правовідносин.

Охоронне правовідношення виникає в зв'язку з порушенням регулятивного права, але в подальшому його існування і розвитку незалежно від долі регулятивного правовідносини.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що охоронне правовідношення специфічне з підстав виникнення, способів виконання, суб'єктним складом, змістом, об'єктом і правовим наслідків, які настають у разі невиконання охоронної обов'язки.

Охоронні правовідносини мають ретроспективний, зобов'язальний, відносний, односторонній характер, відноситься до правовідносин активного типу, направлено на забезпечення захисту цивільного права, ніж сприяє стабільності і стійкості цивільного обороту.

Більшість науковців класифікують охоронні правовідносини за видами реалізованих в них примусових заходів на чотири види:

- 1) відновлювальні (по реалізації заходів захисту);
- 2) штрафні (щодо здійснення заходів відповідальності);
- 3) оперативні (по реалізації заходів оперативного впливу);
- 4) припиняючі (щодо здійснення заходів самозахисту).

За способом відновлення порушеного права уповноваженої особи виділяються чотири види охоронних зобов'язань:

- 1) зобов'язання щодо передачі речі потерпілій особі (віндикаційні правовідносини та ін.);
- 2) зобов'язання з передачі грошових коштів або іншого майна потерпілій особі (грошові охоронні зобов'язання та ін.);
- 3) зобов'язання по здійсненню інших дій, не пов'язаних з передачею майна (негаторні правовідносини, оперативні і припиняючі правовідносини і ін.);
- 4) правовідносини по здійсненню дій немайнового характеру (правовідносини щодо захисту честі, гідності або ділової репутації особи та ін.).

Об'єктом охоронного правовідносин визнаються дії, які повинен здійснити правопорушник щодо відновлення порушеного суб'єктивного цивільного права (або інтересу) або відновлення правового становища, яке існувало до порушення.

Самостійним елементом цивільної правосуб'єктності (поряд з правоздатністю і дієздатністю) є самостійно нести несприятливі наслідки застосування всіх заходів цивільно - правового примусу (і виконувати охоронний обов'язок) за порушення суб'єктивного цивільного права (або інтересу).

Дана здатність складається з чотирьох елементів:

- здатність нести відповідальність за правопорушення (деліктоздатність);
- здатність нести несприятливі наслідки застосування заходів захисту;
- здатність нести наслідки застосування заходів самозахисту;
- здатність нести несприятливі наслідки застосування заходів оперативного впливу.

Більшість дослідників розглядають в якості підстави виникнення охоронних цивільних правовідносин порушення суб'єктивного цивільного права (протиправна поведінка).

Загалом підставою виникнення деяких видів охоронних правовідносин може бути складний юридичний факт, фактичний склад, загроза порушення права, зловживання правом або порушення інтересу.

Істота порушеного права, характер і наслідки його порушення зумовлюють виникнення охоронного правовідносини певного виду.

На нашу думку, доцільно підстави припинення охоронного правовідносини класифікувати на дві групи:

1) факти, за допомогою яких досягається мета правовідносини - суб'єктивне право або правове становище відновлюється (належне виконання, відступне, новація, залік);

2) підстави, при реалізації яких мета не досягається, порушене право (або правове становище) залишається відновленим (неможливість виконання, прощення боргу, прийняття акта державного органу, збіг боржника і кредитора в одній особі, смерть громадянина або ліквідація юридичної особи).

Таким чином, охоронна функція - це такий напрям правового впливу, який націлений на охорону позитивних і витіснення шкідливих для суспільства відносин.

Охоронна функція спрямована на припинення і запобігання протиправної поведінки.

Аналізуючи викладені думки з даного питання, можемо говорити, що автори справедливо і обґрунтовано пишуть про мету функцій цивільного права, які спрямовані в першу чергу на реалізацію принципу охорони і захисту цивільних прав.

Слід підкреслити, що найголовнішим є висвітлення охоронної функції цивільно-правового регулювання.

Спільними пропозиціями з даного питання можуть бути надання більшої структурованості, лаконічності визначень, загальна систематизація цивільного права.

1.2. Правовий статус держави як суб'єкта цивільних охоронних правовідносин

Держава - це найважливіший інститут політичної системи. Саме вона є носієм влади, джерелом багатьох ресурсів, ядром політичної системи, яким регулюються всі сфери суспільства.

Це інститут, який здійснює безліч функцій, виконує величезний обсяг роботи, відповідальний за рішення, що приймаються їм [45, с.130].

Він володіє державним суверенітетом, спеціальним апаратом управління і примусу і встановлює особливий правовий порядок на певній території.

Держава з використанням цивільно-правових засобів реалізує функції внутрішнього і зовнішнього характеру, тому зміст держави обумовлює наявність правосуб'єктності в Україні.

Питання про правосуб'єктність держави є дискусійним.

Деякі вчені не згодні з правосуб'єктністю держави, обґрунтовуючи цю позицію тим, що держава володіє владними повноваженнями і не є рядовим учасником цивільного обороту.

Не погоджуючись з цією точкою зору, Сабодаш Р.Б. говорив, що держава має правосуб'єктність, набуває права і обов'язки і бере участь в цивільних правовідносинах на основі рівності суб'єктів, однак при цьому має владні повноваження [58, с.131].

Законодавство в Україні схиляється до плюралістичної моделі участі держави в цивільних правовідносинах, суть якої полягає в закріпленні механізму представництва органів державної влади у взаємодії з юридичними і фізичними особами, при цьому порядок їх взаємодії законодавчо не врегульовано.

Коло аспектів участі України в цивільних правовідносинах не врегульовано діючим законодавством через теоретичні недоробки в цивілістичній науці, законодавство в цій сфері має несистематизований, суперечливий характер, наявні безліч прогалин, що ускладнюють практичне втілення навіть діючих норм [47, с.23].

Сукупність причин як практичного, так і теоретичного характеру роблять тему участі держави в цивільних правовідносинах достатньо актуальною.

А.А. Пушкін приходять до спірного висновку, що держава виступає учасником цивільних правовідносин у дуже рідких випадках.

На його думку, держава може бути тільки суб'єктом права державної власності, суб'єктом деяких зовнішньоторговельних відносин, при наданні допомоги іншим державам, в сфері державного кредиту, при продажі облігацій, при отриманні майна в порядку спадкування, при отриманні конфіскованого майна, в питаннях, тощо [57, с.22].

Держава має свої особливості, порівнюючи з іншими суб'єктами правових відносин. Ці особливості обумовлені поєднанням в одній особі якостей суб'єкта права власності і суб'єкта політичної влади, при якому інтереси суспільства повинні переважати при вирішенні питання про правомірність чи неправомірність угод з державним майном [26, с.5].

Звісно ж, що якщо держава є власником майна, то у неї є повний обсяг правомочностей, які пов'язані з правом власності, тому, як мінімум, може брати участь у всіх правових відносинах в обороті даного майна. Тому А.А. Пушкін дещо применшує ступінь участі держави в цивільних правовідносинах [57, с.23].

Говорячи про цивільну правоздатність держави, І.С. Канзафарова відзначає, що держава як носій суверенітету, є єдиною і неподільною (оскільки не може існувати двох суверенів на одній території) [20, с.347].

Варто проаналізувати зазначені властивості держави як носія влади, суверена, які дозволяють охарактеризувати державу як особливого суб'єкта цивільного права:

- 1) держава самостійно приймає закони, якими керуються усі інші суб'єкти;
- 2) держава може приймати адміністративні акти, з яких виникають цивільно-правові відносини незалежно від волі сторін;
- 3) держава зберігає владні функції навіть тоді, коли вона вступає в цивільно-правові відносини, побудовані на основі рівності ;
- 4) держава користується імунітетом.

Більш доречним видається судження Р.А. Майданик: «Держава - це носій влади і суверенітету, але у відносинах врегульованих цивільним правом, вона не користується своїми владними повноваженнями» [33, с.472].

У цивільних відносинах держава є підпорядкованою загальним принципам цивільного права, саме тому відносини з іншими учасниками здійснюються на рівних підставах.

Найбільш слушно в теоретичному аспекті є наступна проведена між цивільними і всіма іншими відносинами за участю держави межа: там, де немає рівності сторін, немає і цивільних правовідносин [46, с.144].

Ряд дослідників вважає, що правосуб'єктність держави носить універсальний характер: держава може мати будь-які права і обов'язки за винятком тих, які належать громадянам державі виключається самої їх природою.

На думку інших вчених, правосуб'єктність є спеціальною, оскільки держава має лише ті цивільні права і обов'язки, які передбачені законом; при цьому ігнорується факт, що закони видає держава, яка сама може змінювати обсяг своєї правосуб'єктності [50, с.45].

Оригінальний підхід Т.О. Нечитайло, який переводить питання в іншу площину: «Правоздатність держави можна назвати цільовою - вона впливає з тієї функції носія публічної влади, яку в інтересах всього суспільства виконує держава » [39, с.62].

На державу в повній мірі поширюються всі ті правила, які вона встановлює для інших суб'єктів; правове регулювання тяжіє до зрівнювання

прав і обов'язків всіх суб'єктів цивільних відносин; до держави застосовуються норми, що визначають участь юридичних осіб у відносинах, регульованих цивільним законодавством, якщо інше не випливає з закону або особливостей публічних суб'єктів; в той же час право- і дієздатність держави, на відміну від інших суб'єктів, не підлягає обмеженню.

Складовою цивільної правосуб'єктності держави є деліктоздатність, яка входить в характеристику держави як суб'єкта цивільного права. Деліктоздатність проявляється в здатності держави нести відповідальність перед людиною і громадянином за свої дії або бездіяльності в сфері цивільних відносин. При цьому, деліктоздатність в цивільних правовідносинах за участю держави володіє тільки держава в цілому [49, с.20]. Це пояснюється тим, що за рахунок коштів держбюджету здійснюється відшкодування шкоди, заподіяної дією чи бездіяльністю органів державної влади або посадових осіб, які діють від імені держави в цивільних правовідносинах в разі порушення норм цивільного законодавства [31, с.37].

Держава як суб'єкт цивільного права реалізує свою деліктоздатність в охоронних цивільних правовідносинах. Вони виникають між державою як суб'єктом цивільного права і кожним суб'єктом цивільних правовідносин з метою конституційного захисту суб'єктів цивільних правовідносин, забезпечення стабільності і ефективності виконання ними встановлених законодавством завдань і функцій, охорони і захисту прав держави в безпосередніх відносинах з іншими суб'єктами.

Становлення України як незалежної держави і широкий спектр науково-правових досліджень створили основу для реформування українського законодавства з метою забезпечення прав людини і громадянина. Тому, це створило передумови визначення не тільки відповідальності фізичних і юридичних осіб перед державою, а й відповідальності держави перед громадянином.

Таким чином, держава як деліктоздатний суб'єкт цивільного права проявляє себе в двох аспектах:

- як владний суб'єкт, який встановлює норми поведінки суб'єктів цивільних відносин, гарантії реалізації ними прав і виконання обов'язків і відповідальність за цивільні правопорушення, в т.ч. і відповідальність самої держави. Таким чином, здійснюється захист громадських і державних інтересів.

- як зобов'язаний суб'єкт, який відповідає за порушення цивільного законодавства та відшкодовує за рахунок централізованого фонду коштів шкоду, завдану незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

Один з найбільш складних аспектів теорії правовідносин полягає у вирішенні питання про розподіл участі в різних правових відносинах держави як такої і її органів. Критичний аналіз існуючих концепцій, які розкривають це питання, а також їх зіставлення обумовлено прагненням розібратися в їх суті.

З цього приводу існує три найбільш поширених в юридичній літературі підходи:

1) самотійним суб'єктом правових відносин є тільки держава, а державні органи в зв'язку з цим діють виключно від імені держави і не мають самотійної правосуб'єктності;

2) самотійним суб'єктом правових відносин можуть бути тільки державні органи, які беруть участь у всіх правовідносинах від свого імені, при цьому участь держави в будь-яких правовідносинах вважається неможливим;

3) самотійними суб'єктами правовідносин є і державні органи, і держава.

Яким же чином співвідносити правосуб'єктність держави і державних органів? Для відповіді на поставлене питання слід навести спірну по відношенню до юридичної особи приватного права, але цілком прийнятну по відношенню до держави конструкцію. Я.М. Магазинер в одній зі своїх робіт пише: «Права юридичної особи здійснюються її органами, як опікун здійснює права малолітнього, тобто органи діють в інтересах не своїх особистих, а чужих: органи діють в інтересах юридичної особи, як опікун діє в інтересах малолітнього.

Але відмінність полягає в тому, що опікун і опікуваний - різні особи, а органи і юридична особа - одна і та ж особа; точніше, органи є особами, які в сукупності своїй представляють особливу колективну юридичну особу, наприклад, державу. Тому, за загальним правилом, всі права і обов'язки органу вважаються правами і обов'язками юридичної особи » [34, с.270].

Поведінка органів, через які діє держава у цивільних або адміністративних відносинах, розглядається як поведінка держави у цивільних відносинах. У цивільних відносинах органи, через які діє держава, не мають власних прав і обов'язків, але наділені повноваженнями (компетенцією) представляти державу у відповідних відносинах.

Під час розгляду справи у суді фактичною стороною у спорі є держава, навіть якщо позивач визначив стороною у справі певний орган.

Належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою або службовою особою, є держава як учасник цивільних відносин, як правило, в особі органу, якого відповідач зазначає порушником своїх прав [23, с.26].

Підсумовуючи, ми можемо говорити, що спеціальна правоздатність властива не загалом державі як суб'єкту права, а відповідному органу державної влади, який здійснює особисту компетенцію, для чого наділяється правами і обов'язками.

Таким чином, цивільна правоздатність держави не закінчується правоздатністю утворених нею органів державної влади, так само як і цивільна правоздатність зазначених органів не звужує відповідного обсягу правоздатності держави.

Не так давно в Україні розпочато процес рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства, зумовлений низкою економічних, політичних і правових чинників і передумов. При цьому йдеться про докорінне і системне оновлення усіх книг Цивільного кодексу України 2003 року з урахуванням законодавчого досвіду в цій сфері Франції та Німеччини, а також постсоціалістичних країн, які стали новими членами ЄС.

Автори Концепції оновлення ЦК України (Концепція) вважають, що здійснення рекодифікації впливає із логіки подальшої трансформації суспільства, зокрема формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства.

Говорячи про місце держави в цивільних правовідносинах, автори Концепції вказують, що «передусім необхідно виходити з того, що зазначені учасники цивільних відносин є юридичними особами публічного права. Це впливатиме з відкоригованого тексту ст. 2 «Учасники цивільних відносин». Оскільки юридичні особи публічного права далеко не вичерпуються такими їхніми видами, як держава, АРК та територіальні громади, цей підрозділ кодексу буде стосуватися загальних положень про юридичних осіб публічного права. У цьому підрозділі знайдеться місце і для зазначення певних особливостей участі у цивільних відносинах держави, АРК і територіальних громад. Зважаючи на те, що останні є рівноправними (горизонтальними) учасниками цивільних правовідносин, відпадає необхідність у збереженні переважної більшості положень нинішніх глав ЦК України щодо правових форм їх участі у цивільно-правових відносинах, а також особливостей їх відповідальності за своїми зобов'язаннями» [5].

Отже, підсумовуючи викладене, ми прийшли до висновку, що з одного боку держава бере участь у приватних правовідносинах і знаходиться в стані рівності з іншими суб'єктами, а з іншого вона приймає закони, якими керуються всі приватноправові суб'єкти.

1.3. Принципи правового регулювання цивільних охоронних відносин за участі держави

Цивільне охоронне правовідношення «покликане забезпечити захист порушених (порушуваних) суб'єктивних цивільних прав в екстремальній

ситуації, припинити дії правопорушника, усунути негативні наслідки правопорушення, відновити первинний стан» [25,с.10].

Проблема принципів правового регулювання цивільних охоронних відносин за участі держави зазвичай знаходиться в центрі уваги вітчизняних цивілістів.

Дане положення не є випадковим, оскільки принципи є фундаментом всього цивільного права, його базисом, а отже, їх дослідження дасть змогу системно і ґрунтовно зрозуміти багато теоретичних та практичних проблем.

Важливість принципів має двоїсту природу. «З одного боку, ними визначається сутність змісту, соціальна спрямованість і основна специфіка правового регулювання [20, с.40].

Вказаним створюються основи для більш кращого сприйняття його змісту, правильного тлумачення і застосування конкретних юридичних норм.

З іншого боку, при виявленні прогалин в законодавстві і застосуванні правових норм за аналогією, повинні враховуватися саме принципи правового регулювання».

Безперечно, для цивільного права вказаний факт має особливо важливе значення, оскільки в цивільно-правових відносинах найбільш часто виникають схожі ситуації [28, с.23].

Складність визначення поняття принципів породжує і проблему з формуванням його переліку.

Тлумачення принципів через категорії «основоположні ідеї», «фундаментальні початки», «базиси» дає достатньо великий простір для конструювання їх переліків та систем.

Оціночний характер вказаних категорій дозволяє практично кожному науковцю утворювати свій набір принципів, і при цьому з більшістю з них складно не погодитися.

У науковій літературі давно пропонується включити в перелік принципів цивільного права принцип поєднання (балансу) приватних і публічних інтересів. Безперечно, проблема співвідношення, взаємозалежності,

взаємопроникнення приватного і публічного права досить актуальна. Проте ця проблема не є виключно цивілістичною і, можливо, слід поставити питання про те, що цей принцип є загальним, і шукати його галузеві аспекти.

У загальному вигляді поділ регулятивних і охоронних положень цивільного права простежується вже на рівні норм-принципів.

До регулятивних норм-принципів відносяться такі, як рівність учасників цивільних правовідносин, недоторканність власності, свобода договору, необхідність безперешкодного здійснення цивільних прав, а до охоронних - неприпустимість свавільного втручання будь-кого в приватні справи, забезпечення відновлення порушених прав, судовий захист цивільних прав [51, с.355].

Як вказує А. М. Перепелюк, на всіх етапах свого розвитку право встановлює певний порядок суспільних відносин, регулює їх, охороняє від посягань. Одні норми права захищають інші норми права від порушення [48, с.56].

Охоронна функція цивільного права спрямована на підтримку майнового і немайнового стану (статусу) суб'єктів у положенні, що існувало до порушення їх прав і інтересів, тому за загальним правилом вона здійснюється шляхом відновлення порушених прав або компенсації завданих потерпілим збитків.

Відновлення порушених прав направлено на усунення негативних наслідків для потерпілого і допускається при дійсній можливості такого відновлення.

Орієнтиром для відновлення порушених прав є правовий стан суб'єкта, в якому він перебував до дій правопорушника, обмежити його права, якими завдано збитків.

Залежно від напрямку реалізації охоронні правовідносини поділяються на правовідновлюючі, компенсаційні та каральні. Таким чином, у контексті даного дослідження повинні розглядатися принципи, насамперед, відповідальності і відшкодування завданої шкоди.

Принцип повного відшкодування шкоди закріплений в Цивільному кодексі, де зазначено, що шкода, заподіяна особі або майну громадянина, а також шкода, завдана майну юридичної особи, підлягає відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Шкода, заподіяна правомірними діями, підлягає відшкодуванню у випадках, передбачених законом; у відшкодуванні шкоди може бути відмовлено, якщо шкода заподіяна на прохання або за згодою потерпілого, а дії заподіювача шкоди не порушують моральні принципи суспільства [1].

У цивільному праві розрізняють майнову та моральну (немайнову) шкоду. Саме майнова шкода в цивільному праві відшкодовується в першу чергу шляхом відшкодування збитків [1, с. 441]. Відповідно ж до ст. 22 ЦК України особа, якій завдано збитків у результаті порушення її цивільного права, має право на їх відшкодування.

А збитками є: 1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки); та 2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода). Як зрозуміло зі ст. 1166 ЦК України, в українському цивільному законодавстві передбачено принцип повної компенсації шкоди.

Принцип відповідальності за наявності вини передбачає, що якщо особа заподіяла шкоду, то вона звільняється від її відшкодування, якщо доведе, що шкода заподіяна не з її вини; законом може бути передбачено відшкодування шкоди за відсутності вини заподіювача шкоди.

Принцип юридичної рівності характеризує правове становище учасників цивільних правовідносин.

Звісно ж, що зміст даного принципу охоплює не тільки рівність усіх суб'єктів цивільного права, але також і те, що всі вони мають однакові юридичні можливості та на їх дії, за загальним правилом, поширюються одні й

ті ж цивільно-правові норми. Даний принцип є не тільки галузевим, а й загальним.

Неприпустимість свавільного втручання кого-небудь в приватні справи є самообмеження держави, яка тим самим зобов'язується не втручатися в справи і відносини, які є сферою приватних інтересів [54, с.402].

Даний принцип означає також, що держава зобов'язана припиняти дії інших осіб, що представляють собою довільне незаконне втручання в чийсь приватні справи.

Змістом принципу забезпечення безперешкодного здійснення цивільних прав, поновлення порушених прав, їх судового захисту виступає те, що ніхто не може перешкоджати іншій особі здійснювати його цивільні права, а носій суб'єктивного права користується юридичною можливістю вимагати усунення перешкод до здійснення права або відновлення права, яке вже порушено. При цьому кожному гарантується судовий захист.

У рамках судового розгляду і на основі судового рішення державою примусово усуваються перешкоди щодо здійснення суб'єктивного цивільного права або примусово відновлюються порушені цивільні права за рахунок правопорушника [55, с.140].

Таким чином, цивільним охоронним правовідносинам за участі держави властиві такі принципи, як юридична рівність суб'єктів, неприпустимість свавільного втручання кого-небудь в приватні справи, забезпечення відновлення порушених прав, судовий захист цивільних прав.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ДЕРЖАВИ В ОКРЕМИХ ВИДАХ ЦИВІЛЬНИХ ОХОРОННИХ ПРАВОВІДНОСИН

2.1. Форми і способи захисту цивільних прав та інтересів держави

Більшість науковців розуміють форму захисту суб'єктивних прав, як порядок або вид діяльності щодо захисту прав.

Найбільш популярним визначенням є те, що форми захисту права - це комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів у відношенні щодо відновлення порушеного, невизнаного, оспорюваного права, який здійснюється уповноваженими на це органами або ж уповноваженою особою у встановленому порядку та за певними процесуальними правилами [67, с.12].

Інші автори визначають форми захисту як передбачений законом порядок захисту цивільних прав, не саму діяльність, а передбачений порядок здійснення діянь стосовно відновлення порушеного права [59, с.88].

Даний підхід, як ми вважаємо, є більш доречним, однак слід відмітити, що у ньому вся увага концентрується на процедурному аспекті, оскільки порядок - це встановлені правилами процедури даної діяльності.

Іншого погляду дотримується О. О. Первоймайський, який говорив про необхідність розмежування форми і порядку захисту суб'єктивних прав. Якщо форма захисту вказує на те, хто її здійснює, то порядок захисту розкриває, як саме здійснюється захист [44, с.67].

Із зазначеного випливає, що форма захисту містить вказівку на те, яким суб'єктом здійснюється захист, ким застосовується обраний уповноваженою на це особою спосіб захисту.

Ми вважаємо, термін «форма» у контексті захисту не може стосуватися тільки суб'єкта, що застосовує спосіб захисту. Сам захист є діяльністю, саме тому форма даної діяльності навряд чи може указувати тільки на суб'єкта і не характеризувати сам порядок діяльності [62, с.101].

Дивлячись з іншого боку, характеристика порядку не може бути повною без вказівки на те, який суб'єкт здійснює відповідний захист.

При таких обставинах, обґрунтованим виглядає узагальнення про те, що термін «форма захисту» суб'єктивного цивільного права повинно характеризуватися як порядок захисту права, так і суб'єктів, які безпосередньо здійснюють захист. При цьому, однак, слід ураховувати, що процедурних правил здійснення захисту прав набагато більше, ніж суб'єктів захисту [63, с.163].

Таким чином, в разі звернення уповноваженої особи в суди України за захистом свого права, є установлені особливі процедурні правила як для певної системи судів відповідної юрисдикції, так і для судів в межах окремої юрисдикції.

Аналіз перерахованих поглядів дає можливість визначити форму захисту як правовий термін, який вказує на суб'єкта, що здійснює захист порушеного права, а також на загальний порядок вчинення дій даним суб'єктом по здійсненню захисту.

Дане визначення зможе зберегти достатній рівень наукової абстракції при визначенні даного терміну, що позитивно вплине і на його практичну реалізацію.

Перші прояви плюралізму у визначенні форм захисту порушених суб'єктивних прав своїм корінням сягають римського права. Взагалі, римські юристи виділяли два підходи до захисту свого права:

- шляхом самозахисту;
- шляхом звернення до авторитету, до суду.

Пізніше кількість форм захисту тільки збільшувалася, через це в юридичній науці здійснювалися спроби проведення відповідних класифікацій, хоча не всі з них можуть бути названі вдалими.

Найбільш популярною класифікацією науковці виділяють поділ форм захисту на юрисдикційну і неюрисдикційну, критерієм для якого в юридичній літературі називають суб'єкт, який здійснює захист [64, с.15].

Різниця між даними формами розглядають у тому, що захист прав і інтересів в юрисдикційній формі здійснюється спеціально уповноваженими державою для цієї діяльності компетентними органами з притаманним кожному з них порядком, у той же час захист прав в неюрисдикційній формі відбувається в рамках самого матеріального правовідношення і реалізується безпосередньо його учасниками [69, с.54].

На думку Т. М. Підлубної, реалізація юрисдикційної форми захисту цивільних прав та інтересів є можливою в загальному, спеціальному або альтернативному порядку, а неюрисдикційна - як самозахисту або претензійного порядку вирішення спорів [49, с.11].

У той же час в юридичній науці існують і інші підходи.

Так, О. М. Клименко поділяє форми захисту на судову (юрисдикційну) і позасудову (неюрисдикційну), до якої відносить захист прав Президентом України, органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування (адміністративний порядок), нотаріусом, самою особою (самозахист цивільних прав) [24, с.10].

Схожій позиції дотримується і О. І. Мацегорін, оскільки, як він вважає, юрисдикційна форма захисту прав і інтересів полягає в тому, що особа, яка вважає, що його права й інтереси порушені, має право звернутися за захистом до суду - до державного органу, має можливість владнати розбіжності з метою відновлення порушеного права [35, с.144].

Р. Ю. Заїка вважає, що діяльність державних судів є основною, провідною формою захисту суб'єктивних цивільних прав [15, с.12].

Найбільше цьому сприяють такі обставини:

- поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір (ст. 124 Конституції України)
- обов'язковість виконання судового рішення, оскільки забезпечується примусовою силою держави (ст. 129 Конституції України).

Іншим суб'єктом захисної діяльності, що дозволяє юридичний спір по суті, виступає третейський суд (арбітраж).

Адміністративна форма захисту також належить до юрисдикційної, оскільки відповідні органи влади здійснюють захист суб'єктивних цивільних прав згідно з їх компетенції і повноваженнями, наданими їм державою.

Дану форму захисту можна умовно назвати спрощеною, оскільки вона передбачає менший набір процесуальних гарантій для учасників правового конфлікту по доведенню своєї позиції, проте у той же час має позитивні моменти завдяки оперативності вирішення спору.

Нотаріальна форма захисту також виступає юрисдикційною формою захисту суб'єктивних цивільних прав, однак деякі науковці відносять її до адміністративної форми [7, с.5].

Ми вважаємо, що з цим важко погодитися, оскільки нотаріуси не входять до складу органів державної влади, не виконують функції управління, а їх діяльність зводиться до правозастосування.

Наведене вище дає підстави кваліфікувати нотаріальну діяльність як особливу юрисдикційну форму захисту суб'єктивних цивільних прав.

Що ж стосується неюрисдикційного захисту суб'єктивних прав, то найдавнішим її виявом є самозахист, який виник ще у римському праві [60, с.83].

На сьогоднішній день вона все частіше стає предметом наукового аналізу, однак окремі положення учених про самозахист досі залишаються дискусійними.

До них, у першу чергу, відноситься проблема визначення характеру дій, що становлять самозахист суб'єктивного права.

Одним з перших науковців, який приділив самозахисту цивільних прав достатню увагу, був М. М. Ясинок. [71, с.102]

Він вказував, що самозахист - це вчинення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного характеру, направлених на охорону його особистих або майнових прав та інтересів .

Проте, у радянські часи існувала й протилежна точка зору, відповідно до якої до самозахисту цивільних прав, окрім фактичних дій, відносили також односторонні дії юридичного характеру.

На сьогодні можна стверджувати, що в українській цивілістиці превалює інший підхід, який не обмежує самозахист тільки діями фактичного характеру, а відносить до цієї також юридичні дії, у тому числі і заходи оперативного впливу на порушника.

Як і самозахист цивільних прав, заходи оперативного впливу на порушника за своєю правовою природою виступають собою односторонніми діями.

Саме тому їх застосування не залежить від волі іншого боку, здійснюється у позасудовому порядку і без звернення за допомогою до примусової сили державної влади [71, с.225].

Аналізуючи норм чинного цивільного законодавства прийшли до того, що заходи оперативного впливу можуть реалізовуватися тільки у сфері зобов'язальних відносин.

І хоча глава 3 ЦК України не містить загальної норми, яка присвячена застосуванню таких заходів, разом з тим численні приписи з цього поводу знаходимо у книзі п'ятій «Зобов'язальне право» ЦК України, що дає підстави говорити, що заходи оперативного впливу відносяться саме до способів захисту порушених зобов'язальних прав [1].

Особливо слід підкреслити те, що проблема форм захисту суб'єктивних цивільних прав не є виключно теоретичною, вона має досить важливе практичне значення.

Як уже зазначалося, встановлені законом способи захисту можуть використовуватися, як правило, в рамках різних форм захисту. У той ж час серед них є і такі способи, які можуть бути застосовані при певній формі захисту.

Таким чином, на практиці є можливим не тільки вибір неефективного способу захисту, але і неадекватної форми захисту уповноваженою особою її

порушеного суб'єктивного права, наслідком чого може бути відмова в представленні захисту або підтвердження наслідків прийняття способів захисту в разі виникнення відповідного спору.

Для української правової системи традиційним є виділення так званих «загальних способів захисту», що характеризується універсальністю застосування.

До таких способів відносяться ті, які встановлені в ст. 16 ЦК України [1].

Реалізація функції прокурора як представника інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, передбачає забезпечення справедливості та законності шляхом застосування передбачених законом повноважень з установа підстав для представництва, прийняття рішення та вжиття заходів представницького характеру на захист інтересів держави, забезпечення участі в розгляді справи судом і забезпечення виконання рішення суду.

Представництво інтересів держави в суді як вид юрисдикційної діяльності прокуратури має властиві йому специфічні особливості, зберігаючи водночас спільні основоположні ознаки, що характерні для всіх різновидів юрисдикції в цілому, як-от:

1) представництво прокурором інтересів держави в суді передбачає юрисдикційний захист суспільних відносин, обов'язковою складовою яких є державний (суспільний) інтерес;

2) представництво інтересів держави здійснюється уповноваженим державним органом на підставі закону;

3) правозастосовний і правоохоронний характер представництва, за якого застосовуються відповідні чинні норми права, спрямовані на захист інтересів держави в певній сфері. Цей вид юрисдикційної діяльності має також специфічні особливості:

1) умови й підстави її здійснення, зокрема застосування повноважень і здійснення юрисдикції можливе в разі наявності порушень або загрози

порушень інтересів держави й за умови, що захист цих державних інтересів не здійснює відповідний уповноважений орган (або такий орган відсутній);

2) особливий процесуальний регламент вирішення питання наявності підстав для представництва інтересів держави в суді, тобто встановлений нормами законодавства порядок збирання, дослідження доказів, що підтверджують факт порушення інтересу держави, вжитих уповноваженим органом заходів, спрямованих на їх захист, дослідження доказів і їх оцінка;

3) прийняття рішення про вжиття заходів представницького характеру, визначення виду акту реагування з урахуванням форм представництва згідно з ч. 6 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», його підготовка та внесення.

На нашу думку, якщо держава, в особі органів державної влади, місцевого самоврядування, бере участь у приватно-правових відносинах і знаходиться в стані рівності з іншими суб'єктами, то і вона може використовувати ті способи захисту прав та інтересів, які передбачені ст.16 ЦК.

2.2. Держава як суб'єкт цивільно-правової відповідальності

Цивільне право - це право ринкової економіки. Тільки така економіка, а слідом за нею цивільне право допускають свободу її учасників.

Держава є виробником і споживачем матеріальних благ, так само таким ж, як і інші суб'єкти.

У ринковій економіці обмін і споживання диктуються особистими інтересами і потребами суб'єктів, які мають матеріальні цінності. Суть полягає у вільному визначенні та задоволенні своїх інтересів, у результаті чого відбувається вільний оборот матеріальних цінностей.

Даний вільний оборот відбувається на підставі норм цивільного права. Держава, встановлюючи свої потреби і інтереси, вступає в товарно-грошові відносини з іншими суб'єктами і вільно задовольняє свої інтереси, нарівні з усіма [16, с.56].

Можливою є й інша постановка. Держава, володіючи всією владою може ділити матеріальні цінності адміністративними методами: просто відбирати їх у виробників [13, с.67].

Дана система існувала в радянський період і представляла собою врегулювання майнових відносин адміністративним правом.

Вставши на шлях ринкової економіки, держава поставила себе нарівні з іншими суб'єктами.

В цьому і криється відповідь цивільно-правової відповідальності держави. Відповідальність - це лише частина цивільного права.

Відповідальність в цивільному праві лише забезпечує нормальне регулювання цивільним правом ринкової економіки.

Завдання відповідальності не полягає в тому, щоб покарати, а в тому, щоб відновити. Держава повинна підкорятися цим правилам [40, с.55].

Забезпеченість юридичної відповідальності державним примусом зовсім не означає каральної функції цієї відповідальності.

Держава себе не карає, програючи справу в суді, вона віддає належне потерпілій стороні.

Можливість державного примусу щодо себе самої диктується складною системою поділу влади і повноважень в рамках кожної гілки влади.

Також така можливість викликається опосередкованою участю держави у всіх правовідносинах [30, с.89].

Держава є суб'єктом цивільно-правової відповідальності, кожен раз, коли держава бере участь у цивільному обороті, при порушенні прав інших суб'єктів вона неминуче несе відповідальність і може бути притягнута до відповідальності за порушення прав інших учасників цивільних правовідносин.

Слід вказати, що розрізняють договірну відповідальність держави та позадоговірну – деліктну відповідальність.

В рамках дослідження проаналізуємо позадоговірну (деліктну) відповідальність держави.

Ключовий конституційний принцип полягає у відшкодуванні державою шкоди, заподіяної незаконними діями, даний принцип сприяє стабільності правового обороту, сталого розвитку суспільства, захисту законних прав і інтересів громадян [61, с.54].

Найбільш яскравий приклад такої ситуації можна привести при здійсненні терористичних актів, в результаті яких масово страждають люди і компенсацію, яку державні органи і посадові особи зобов'язані відшкодувати громадянам при правомірних діях, які призвели до порушення прав і свобод громадян, наприклад при боротьбі з терористичною діяльністю, в ході якої громадянам можуть бути заподіяні незручності [35, с.67].

Приходимо до висновку, що в деяких ситуаціях держава може бути притягнута до відповідальності і компенсувати шкоду потерпілим, постраждалим від рук терористів, так як держава виявилася нездатною забезпечити безпеку своїх громадян.

Можна відзначити положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року: «При застосуванні незаконного арешту, або тримання під вартою, громадяни мають право на компенсацію та відшкодування шкоди, при відповідному рішенні суду (пункт 5 статті 9)» [8, с.6].

Підписуючи даний Пакт держави, зобов'язуються забезпечити права, свободи громадян, і гарантують відшкодування шкоди, навіть якщо його заподіяли офіційні державні органи (п.3 ст.2 Міжнародний пакт про громадянські і політичні права) [8, с.10].

Регламентує цивільну відповідальність держави також Конвенція про захист прав людини і основних свобод, в разі заподіяння шкоди громадянам неправомірними діями, які постраждали мають право на відповідну компенсацію під час справедливого судового розгляду.

Заподіяння шкоди державними органами, органами місцевого самоврядування, а також їхніми посадовими особами належить до спеціальних деліктів і є окремим видом відповідальності. Специфіка зазначеного виду

відповідальності полягає в тому, що шкоди громадянам та юридичним особам завдають державні органи та органи місцевого самоврядування під час здійснення публічно-правових функцій. Неприятливі майнові та моральні наслідки виникають у результаті незаконних владних приписів [12, с. 67].

Фактичною підставою деліктної відповідальності є склад правопорушення, який повинен містити дані умови:

- поведінка особи, яка заподіяла шкоду, має бути протиправним;
- повинна були завдана шкода потерпілому;
- між правопорушенням і наслідками має бути причинний зв'язок;
- вина порушника повинна бути доведена.

Дивлячись на особливий правовий статус держави доцільно розглянути деякі елементи складу правопорушення.

Згідно з діючим законодавством принцип розумності і сумлінності слід застосовувати і до правовідносин за участю держави.

Щодо держави трактувати термін «незаконні дії» слід як протиправні дії державних органів та посадових осіб, так як вони підкоряються Конституції, нормативним актам, а також вказівкам вищих органів державної влади.

Існує дві протиправні форми поведінки вчинення забороненої дії або нездійснення запропонованої дії, тобто є протиправна дія і протиправна бездіяльність.

Дії держави, органів державної влади та їх посадових осіб проявляються в різних формах - це накази, розпорядження, вказівки і інші владні приписи.

Завдання шкоди потерпілому включає в себе збитки - реальний збиток і упущена вигода, які виражаються в грошовому еквіваленті і моральній немайновій шкоди [30, с.12].

У деліктних зобов'язаннях заподіяною потерпілому шкодою є не тільки необхідною умовою відповідальності, але виступає в якості міри відповідальності.

Відповідно до ЦК України діє принцип повного відшкодування шкоди потерпілому, в рамках здійснення відновлювальної функції відповідальності держави [1, с.98].

Держава зобов'язана відшкодувати вартість майна, виплатити грошову компенсацію, дані виплати повинні проводитися за рахунок коштів державного бюджету.

Як показує практика, держава може компенсувати завдані збитки громадянам або юридичним особам, але подібне відшкодування не відноситься до заходів відповідальності.

Експерти відзначають, що в багатьох випадках досить складно знайти конкретного суб'єкта, який зміг би виступити відповідачем від імені держави і мав би достатні кошти для відшкодування завданих збитків [37, с.65].

Щодо органів державної влади та посадових осіб, причинний зв'язок можна визначити як зв'язок між протиправними діями (бездіяльністю) держави в широкому сенсі і наступними наслідками.

Як правило, шкода громадянам або юридичним особам заподіюється конкретними посадовими особами, наприклад при слідчих заходах, при діяльності органів прокуратури, тощо [38, с.45].

При заподіянні шкоди державою, слід враховувати, що заподіюється вона, як правило, декількома державними органами та посадовими особами, одні порушували права своїми діями, інші навпаки бездіяльністю.

Дуже важливо в таких випадках встановити причинно-наслідковий зв'язок між вчинком і наслідками.

Сутність цивільно-правової відповідальності найкраще визначити шляхом вказівки на ознаки, якими вона володіє:

- 1) є правовідносинами;
- 2) правовідносини є відносним з чітко певними суб'єктами правовідносин;
- 3) правовідносини є вольовим, тобто виникають внаслідок реалізації суб'єктивного права на захист потерпілого;

4) правовідносини є складним за своєю структурою. Зобов'язаний суб'єкт завжди виступає у правовідносинах через свого представника;

5) правовідносини являють собою односторонньо зобов'язуючими правовідносинами;

6) виникає тільки в результаті вольових юридичних фактів [40, с.54].

Також слід зазначити ще одну особливість відповідальності держави: держава несе відповідальність тільки перед своїми резидентами, у зовнішньоекономічному обороті діють абсолютно інші правила.

Участь держави у цивільних правовідносинах зумовлена насамперед необхідністю реалізації публічних завдань, що стоять перед нею. Відповідно до ч.1 ст.167 ЦК України держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин. Держава не відповідає за зобов'язаннями створених ними юридичних осіб, крім випадків, встановлених законом. Субсидіарна відповідальність держави як засновника створених нею юридичних осіб публічного права встановлена у ст. 176 ЦК України, де передбачена можливість встановлення такої відповідальності спеціальними законами. Вказані положення законодавства дозволяють говорити про державу як про суб'єкта права зі спеціальною правоздатністю, яка визначається нормами як приватного, так і публічного права.

Субсидіарна відповідальність держави за боргами створених ним юридичних осіб може наступати у разі, коли державна установа, організація, казенне підприємство діють в цивільному обороті від власного імені. Якщо державні юридичні особи діють у цивільному обороті від імені держави, виникає безпосередня відповідальність держави [62, с.17]. Критерієм, що дозволяє розмежовувати суб'єктів відповідальності, може слугувати інтерес, який переслідує юридична особа, хоча цей критерій і є досить невизначеним.

Далі слід звернутися до наступної особливості відповідальності держави. Виступаючи правопорушником держава проявляє свій державний примус проти самої себе.

Логічно, що це виглядає дещо безглуздо, тому що виходить ситуація, при якій держава є суддею в своїй власній справі, з іншого боку, система поділу влади і компетенцій повністю вирішує цю проблему.

Фактично примус здійснюється не відносно безликої держави, а у відношенні органів, уповноважених діяти від їх імені, і відповідних посадових осіб [32, с.39].

Процедура відшкодування такої шкоди деталізована в главі 82 ЦК України, що присвячена підставам та порядку відшкодування заподіяної шкоди, зокрема у ст.ст. 1172-1176 [1].

Окрім того, в Україні прийнято цілий ряд законів, яким врегульовані окремі питання відповідальності держави перед громадянами у конкретних і фактично безспірних ситуаціях. Це, зокрема, закони:

- Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років;

- Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинові незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду;

З 2014 року наша держава веде інтенсивну боротьбу з терористичною загрозою, наслідком якої є матеріальні та людські втрати. З початку конфлікту понад 55 000 будинків були пошкоджені або зруйновані в результаті бойових дій, а компенсація залишається однією з найбільш часто згадуваних проблем постраждалого населення [9, с. 14].

Натепер норми ані загального (ст. 1177 ЦК України), ані спеціального закону (ст. 19 Закону України «Про боротьбу з тероризмом») не дають підстав стверджувати, що на державу Україна покладено обов'язок відшкодовувати майнові збитки постраждалим від усіх злочинів, у тому числі терористичних актів [1 ; 6].

Актуальними на сьогодні є низка нещодавніх рішень Верховного Суду, зокрема постанова від 25 березня 2020 року у справі № 310/1739/17, де суд приходить до висновку, що право на відшкодування шкоди не породжує

законного очікування на отримання від держави України такого відшкодування за пошкоджений або знищений житловий будинок та така вимога позивача є безпідставною [9]. У зв'язку з цим постає питання про визначення суб'єкта відповідальності за шкоду, заподіяну учасникам цивільних відносин під час бойових дій або внаслідок вчинення терористичних актів, та порядку відшкодування шкоди, завданої Російською Федерацією як державою-агресором, або терористами при вчиненні того чи іншого терористичного акта. Така відповідальність Російської Федерації, наприклад, може бути реалізована через різноманітні міжнародно-правові механізми, включно з Європейським судом з прав людини та Міжнародним судом ООН. Натомість шкода, завдана терористичними актами, може компенсуватися за рахунок спеціально створених компенсаційних фондів.

Водночас шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю військовослужбовців під час проходження ними військової служби й виконання покладених на них обов'язків, відшкодовується державою Україна незалежно від вини цих військовослужбовців. Тому наша пропозиція полягає у доповненні статті 1173 ЦК частиною третьою такого змісту: «Шкода, яка є завданою фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу військового управління або військовою частиною (їх посадовими особами) при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від наявності вини даних органів».

Також, підсумовуючи, ми погоджуємося з Первомайським О.О., що є доцільним визнати державу Україна єдиним суб'єктом цивільно-правової відповідальності. Є необхідним внести зміни до чинного законодавства, що мають конкретизувати порядок притягнення держави України до цивільно-правової відповідальності [44, с.67].

Здійснивши аналіз Закону України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень», можемо узагальнити, що судові рішення, яке було ухвалене не на користь суб'єкта владних повноважень, повинно виконуватися

боржником через списання коштів з власного рахунку, в межах бюджетних призначень, протягом трьох місяців [4, с.23].

Держава гарантує виконання рішення суду про стягнення коштів та зобов'язання вчинити певні дії щодо майна, боржником за яким є:

- державний орган;
- державні підприємство, установа, організація (далі - державне підприємство);
- юридична особа, примусова реалізація майна якої забороняється відповідно до законодавства (далі - юридична особа).

Основною гарантією виконання даних умов є кошти, які є передбаченими за бюджетною програмою для виконання судових рішень. Вони використовуються у випадках, коли у державного органу відсутні відповідні призначення для виконання судового рішення, а також у випадках, коли списання коштів не відбулося у встановлені законом строки.

У разі якщо центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, протягом трьох місяців не перерахував кошти за рішенням суду про стягнення коштів, крім випадку, зазначеного в частині четвертій статті 4 цього Закону, стягувачу виплачується компенсація в розмірі трьох відсотків річних від несплаченої суми за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду.

Компенсація за порушення строку перерахування коштів за рішенням суду про стягнення коштів з державного органу нараховується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів.

Компенсація за порушення строку перерахування коштів за рішенням суду про стягнення коштів з державного підприємства або юридичної особи нараховується державним виконавцем протягом п'яти днів з дня отримання ним повідомлення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів,

про перерахування коштів, крім випадку, коли кошти перераховуються на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби.

У разі якщо кошти за рішенням суду не перераховані стягувачу з відповідного рахунка органу державної виконавчої служби протягом десяти днів з дня надходження всіх необхідних для цього документів та відомостей, стягувачу виплачується компенсація в розмірі, встановленому частиною першою цієї статті, за рахунок коштів, передбачених за бюджетною програмою для забезпечення виконання рішень суду.

У такий спосіб запроваджено відмінний від відносин цивільно-правової відповідальності компенсаційний механізм, що гарантує одержання присуджених грошових коштів за рахунок державного бюджету. Водночас прикладом іншого подібного механізму є правовідносини, пов'язані з державною компенсацією шкоди, що може бути завдана у зв'язку з вакцинацією від COVID-19.

Так, в Україні на сьогодні діє Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 31.03.2021 № 371. Згаданою Постановою КМУ затверджено Порядок здійснення державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і Порядок використання коштів, спрямованих на здійснення державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [11].

У разі встановлення особі групи інвалідності, пов'язаної із ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, виплата згідно з цією постановою проводиться разово у таких розмірах:

400-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, - для осіб з інвалідністю I групи;

350-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, - для осіб з інвалідністю II групи;

300-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року, - для осіб з інвалідністю III групи;

у разі смерті особи, що настала внаслідок вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, членам сім'ї, батькам, утриманцям померлого проводиться виплата згідно з цією постановою в 750-кратному розмірі прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня календарного року.

Тобто жодна із перелічених умов не утворює дієвих важелів впливу саме на правопорушника в особі органу державної влади. Це призводить до того, що головний вплив здійснюється на бюджет, а не на орган.

Слід відзначити, що вищезазначений закон є малоефективним через брак фінансових ресурсів на його виконання, через певну сукупність причин.

Далі можемо перерахувати основні першопричини невиконання судових рішень:

- Неузгодженість між розмірами соціальних виплат, передбачених різними законами, та розписом асигнувань державного бюджету на них;
- Наявність мораторіїв, які перешкоджають примусовому виконанню рішень судів
- Недостатній рівень автоматизації процесу виконавчого провадження;
- Прогалини правового регулювання процедури банкрутства державних підприємств;
- Недосконалий механізм здійснення судового контролю за виконанням рішень судів щодо стягнення заборгованості;
- Відсутність єдиної системи електронної взаємодії між реєстрами судових рішень та автоматизованою системою виконавчих проваджень,

документів для забезпечення аналізу і збору інформації про виконання судових рішень;

- Відсутність коштів для забезпечення виплати заборгованості за рішеннями судів;
- Відсутність засобів юридичного захисту у зв'язку з невиконанням і тривалим виконанням рішень судів [53, с.89].

Цілком зрозумілим є те, що кошти, які виділені державою, покривають заборгованість тільки частково.

До вказаних вище умов, відповідно до яких повинно виконуватися судове рішення списання коштів з власного рахунку, в межах бюджетних призначень, протягом трьох місяців, додається ще одна, не менш важлива.

Закон України «Про виконавче провадження» закріплює процесуальні дії та строки, в межах яких вони повинні виконуватися. На нашу думку, деякі строки вимагають змін та узгоджень з іншими нормами процесуального закону [3, с.8].

На нашу думку, пред'явлення стягувачами виконавчих документів, у яких боржником є суб'єкт владних повноважень, повинен бути чітко регламентованим та становити не більше шести місяців, щоб у боржника була реальна можливість їх отримати, беручи до уваги черговість виконання судових рішень по стягненню коштів з держави.

Одним із варіантів вирішення вказаної проблеми було б подовження звітного періоду виконання судового рішення [56, с.12].

З наведеного вище можемо зробити висновок, що механізми дотримання строків є недостатньо дієвими і не завжди передбачає час, з урахуванням усіх обставин, достатній для вчинення процесуальних дій.

Проблемним є також питання спонукання державних органів до виконання судових рішень. Штрафні санкції, які є основними механізмами, покликані вирішити це питання, не мають достатнього рівня ефективності.

Ст. 75 Закону України «Про виконавче провадження» зазначає, що у випадку невиконання без поважних причин у встановлений виконавцем строк

рішення, що зобов'язує боржника виконати певні дії, та рішення про поновлення на роботі виконавець виносить постанову про накладення штрафу на боржника [3, с.10].

Головна проблема полягає в тому, що у випадку накладення штрафу на посадову особу точно відомо, на кого спрямовано негативний вплив, передбачений санкції [52, с.56].

У випадку направлення виконавчого листа до державного органу, згідно з яким той зобов'язаний вчинити дії, зобов'язання покладається на весь орган і штрафна санкція стосується всього органу.

Однак виконання певних дій цим органом безпосередньо пов'язане із роботою посадових осіб в його штаті. Саме тому накладення штрафних санкцій на державний орган є неефективним стимулятором виконання судових рішень.

Якщо говорити про розміри штрафних санкцій, то, вважаємо, законодавець не виправдано перевищив їх.

У даній сфері більш доцільним буде провести переіндексацію державних боргів та узгодити фінансування поточних видатків бюджетної програми із графіком погашення заборгованості [27, с.55].

На підставі проведених заходів можна буде визначити доцільний розмір штрафних санкцій таким чином, щоб можливі надходження до державного бюджету від справ, які були вирішені на користь суб'єктів владних повноважень, покривали видатки від справ, вирішених не на користь такого суб'єкта.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На підставі проведеного дослідження юридичних форм участі держави в охоронних цивільних правовідносинах можна дійти таких висновків, що відображають реалізацію завдань випускної кваліфікаційної роботи.

1. Поряд з регулятивною функцією об'єктивного цивільного права доцільно вирізняти також і його охоронну функцію, спрямовану насамперед на відновлення суб'єктивного права, яке було порушене. Практична реалізація зазначеної функції пов'язана з певним юридичним фактом, що негативно впливає на перебіг регулятивних цивільних правовідносин (абсолютних і відносних, корпоративних, речових, у сфері інтелектуальної власності, зобов'язальних, спадкових тощо).

При цьому самі охоронні правовідносини незалежно від різновиду порушених регулятивних правовідносин завжди є відносними, з чітко визначеною зобов'язаною особою або визначеною множинністю таких осіб. Загальною підставою виникнення охоронних цивільних правовідносин є порушення, невизнання чи оспорювання суб'єктивного цивільного права.

Охоронна функція зоб'єктивного цивільного права поширюється також і на правовідносини за участі держави та інших суб'єктів публічного права. Реалізується вона через застосування належних способів захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів у межах однієї з можливих форм захисту, серед яких превалує судова.

2. Правовий статус держави як суб'єкта цивільних охоронних правовідносин визначається поширенням дії на цивільні відносини за участі суб'єктів публічного права, наділених цивільною правосуб'єктністю, засади юридичної рівності та інших складових методу цивільно-правового регулювання, а також врахуванням правової суті держави як носія публічної влади. У зв'язку з цим держава має нести цивільно-правову відповідальність за шкоду, завдану її органами та їх посадовими особами при виконанні покладених на них повноважень.

Водночас слід відмежовувати цивільно-правовий статус держави та створених нею юридичних осіб публічного права як самостійних суб'єктів цивільних правовідносин – як учасники цивільних правовідносин зазначені суб'єкти реалізують власну правосуб'єктність, зокрема, власну деліктоздатність.

3. В охоронних правовідносинах за участі держави реалізуються загальні правові та галузеві принципи правового регулювання, а так само принципи, притаманні певним підгалузям та інститутам об'єктивного цивільного права. Тож у зобов'язальних відносинах за участі держави буде повною мірою діяти принцип реального виконання зобов'язання, що передбачає збереження обов'язку виконати порушене регулятивне зобов'язання в натурі попри застосування до боржника заходів цивільно-правової відповідальності.

Водночас особливості правового статусу держави зумовлюють обмеження сфери дії окремих з принципів цивільно-правового регулювання. Наприклад, у деліктних зобов'язаннях за участі держави як боржника обмежується дія принципу вини, оскільки вину виключено зі складу спеціальних умов позадоговірної відповідальності держави. Водночас і тут повною мірою реалізується принцип повного відшкодування завданої шкоди.

4. Участь держави на боці кредитора або боржника у цивільних охоронних правовідносинах завжди пов'язана із застосуванням різноманітних способів захисту цивільних прав та інтересів у юрисдикційній (зазвичай судовій) або неюрисдикційній формах. При цьому від імені держави право на захист належних їй суб'єктивних цивільних прав реалізують її спеціально уповноважені органи. При цьому залежно від особливостей порушених регулятивних правовідносин можуть бути застосовані як загальні, так і спеціальні способи захисту – такі, наприклад, як витребування майна з чужого незаконного володіння у разі необхідності речово-правового захисту права власності держави.

5. Держава може бути суб'єктом як договірної, так і позадоговірної відповідальності. При цьому особливості способів заподіяння шкоди абсолютним цивільним правам потерпілих осіб внаслідок протиправної поведінки органів держави та їх посадових осіб при виконанні покладених на них повноважень обумовила необхідність закріплення низки спеціальних деліктів та власної відповідальності держави у формі повного відшкодування шкоди, завданої зазначеними органами та посадовими особами суб'єктам приватного права.

Крім того, законом може бути передбачено встановлення спеціальних компенсаційних механізмів, відмінних від деліктної відповідальності держави, що передбачають виникнення у неї компенсаційних обов'язків на користь потерпілих, яким шкоди було заподіяно діями третіх осіб, у тому числі незалежно від їх вини. Прикладом цього є спеціальний механізм відшкодування шкоди, завданої пацієнтам у зв'язку з вакцінацією.

Водночас держава закріпила спеціальні гарантії виконання судових рішень за участі державних органів, державних підприємств та підприємств (як суб'єктів права), на яких поширюється дія мораторіїв щодо звернення стягнення на належне їм майно. Ці спеціальні гарантії полягають у виконанні за рахунок коштів державного бюджету судових рішень, винесених щодо державних органів, та рішень, що не були виконанні у встановлені строки іншими категоріями згаданих боржників.

На підставі проведеного дослідження сформульовано такі пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства:

- доповнити ст. 170 ЦК України новим реченням такого змісту: «За наявності встановлених законом підстав зазначені органи застосовують належні способи захисту цивільних прав та інтересів держави»;
- доповнити ст. 1173 ЦК України новою ч. 3 такого змісту: «Шкода, яка є завданою фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу військового управління або військовою частиною (їх

посадовими особами) при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою незалежно від наявності вини даних органів»;

- доповнити ЦК України новою ст. 1176-1 такого змісту: «Відповідно до закону на державу може бути покладено обов'язок частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану іншими учасниками цивільних відносин. У такому випадку з моменту виконання зазначеного обов'язку у держави виникає право зворотної вимоги до учасника цивільних відносин, з вини якого було завдано шкоду потерпілій особі».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 406-VII-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.09.2021).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 02.09.2021).
3. Про виконавче провадження : Закон України від 16.07.2021 № 1701-IX-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 12.09.2021).
4. Про гарантії держави щодо виконання судових рішень : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4901-17#Text> (дата звернення: 12.09.2021).
5. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 16.10.2012 № 5463-VI-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 12.09.2021).
6. Про боротьбу з тероризмом : Закон України від 17.06.2020 № 720-IX-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text> (дата звернення: 12.09.2021).
7. Про нотаріат : Закон України від 05.02.2021 № 1217-IX-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> (дата звернення: 12.09.2021).
8. Про громадянські та політичні права : Міжнародний Пакт від 19.10.1973 № 2148-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 13.09.2021).
9. Постанова Верховного Суду України від 25.03.2020 у справі № 310/1739/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88575080> (дата звернення: 14.10.2021).
10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 05.06.2019 у справі № 234/14372/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82424005> (дата звернення: 14.10.2021).

11. Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : постанова КМУ від 31.03.2021 № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.11.2021).

12. Борисова І. В. Відповідальність юридичної особи за дії суб'єктів, що виконують функції її органів. *Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 грудня 2017 р.). Харків, 2017. С. 13–19.

13. Бородін М. Розгляд цивільних справ, які впливають із зобов'язань щодо відшкодування шкоди, завданої власником джерела підвищеної небезпеки. *Право України*. 2010. № 7. С. 101-106.

14. Гузь Є.В. Майнові відносини та їх характерні ознаки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 12. С. 112–118.

15. Дзера Ю. М. Теоретико-правові підходи щодо участі держави у цивільних відносинах та її правосуб'єктності. *Форум права*. 2010. № 1. С. 66–71.

16. Заїка Р.Ю. Юридична природа цивільно-правової відповідальності без вини. *Юридична наука*. 2014. № 5. С. 7–14

17. Зубар В. М. Участь юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (38). С. 304–307.

18. Иоффе О. С. Обязательственное право. Москва : Юридическая литература, 1971. 880 с.

19. Енциклопедія цивільного права України / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; [відп. ред. Я.М. Шевченко]. Київ : ІнЮре, 2009. 952 с.

20. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2007. С. 17.
21. Канзафарова І. С. Теоретичні основи цивільно-правової відповідальності в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2007. 453 с.
22. Карнаух Б. Сутність і явище цивільно-правової відповідальності. *Вісник академії правових наук України*. 2012. № 2. С. 287-299.
23. Ківалова Т. С. Поняття та система зобов'язань у цивільному праві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 38. С. 22–27.
24. Клабан В. Сучасна система джерел права України: деякі теоретичні та практичні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. Випуск 61. С. 24–29.
25. Клименко О. М. Особливості правового становища держави як суб'єкта приватного (цивільного) права : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.03. 2016. 17с.
26. Ковальова Ю.В. Джерела права: багатоманітність наукового розуміння та єдність сутності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія ПРАВО. Випуск 31. Том 1. С. 10–13.
27. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
28. Коструба А. В. Держава в системі суб'єктів цивільного права України. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2017. № 4 (91). С. 67–77.
29. Кузнецова Н. Інститут цивільно-правової відповідальності у вітчизняній та зарубіжній цивілістичній доктрині. *Право України*. Київ, 2019. №1.С.186-203.
30. Кузнецова Н. Інститут цивільно-правової відповідальності у цивілістичній доктрині України. *Правова доктрина України : у 5 т.* Харків :

Право. 2013. Т. 3 : Доктрина приватного права / Н. Кузнєцова та ін. ; за заг. ред. Н. Кузнєцової. С. 330–348

31. Кузнєцова Л. В. Спорные вопросы деликтной ответственности. Меры обеспечения и меры ответственности в гражданском праве: Сборник статей / Рук. авт. кол. и отв. ред. М. А. Рожкова. М.: Статут, 2010. 413 с. (Анализ современного права).

32. Куцин А. В. Правосуб'єктність органів місцевого самоврядування в деліктних цивільних правовідносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 53–55.

33. Луць В.В. Проблеми правового регулювання відповідальності юридичних осіб. *Право України*. 1996. №6. С. 44–49.

34. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина.Т. І. Вступ у цивільне право. Київ : Алерта, 2012. 472 с.

35. Магази́нер Я. М. Вибрані праці з загальної теорії права. Київ, 2006. С. 270.

36. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав. *Часопис Київського університету права*. 2016. № 3. С. 143-146.

37. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності. *Юридична наука*. 2017. № 6. С. 24-30.

38. Микитин В. І. Підстави виникнення договірної та деліктної цивільно-правової відповідальності : деякі теоретичні аспекти. Електронне наукове фахове видання. Порівняльно-аналітичне право. 2014. № 5. С. 99-102.

39. Мироненко В. П. Цивільно-правова відповідальність як вид юридичної відповідальності . *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 24-30.

40. Нечитайло Т.О., Луць В. В. Правосуб'єктність держави як учасника корпоративних правовідносин. *Право і суспільство*. 2016. № 2, ч. 2. С. 61–65.

41. Огляд гуманітарних потреб в Україні (2020). URL: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukraine_2020_humanitarian_needs_overview_ua.pdf .

42. Ольшанченко В. І. Держава Україна як суб'єкт цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану підприємцям у ході проведення АТО/ООС (аналіз чинного законодавства та практики). *Юридична Україна*. 2020. № 11. С. 6 – 14
43. Ольшанченко В. І. Цивільно-правова відповідальність держави Україна перед суб'єктами підприємницької діяльності: сутність, функції, види. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 41, т. 2. С. 30–33.
44. Панькевич Р. Майнові права та інтереси держави і територіальних громад: цивільно-правові аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 7. С. 20–25.
45. Первомайський О. О. Щодо поняття суб'єкта публічного права як учасника цивільних відносин. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 15. С. 65–69.
46. Панькевич Р. В. Особливості правового регулювання захисту прав та інтересів держави і територіальних громад за цивільним законодавством України. Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 9-10 грудня 2016 р.). Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. 132 с.
47. Первомайський О. О. Захист права державної власності та права власності Українського народу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Серія «Право». Вип. 28. Т. 1. С. 143–146.
48. Первомайський О. О. Цивільно-правова відповідальність держави Україна: конституційні засади. *Юридична Україна*. 2018. № 8. С. 62–67.
49. Перепелюк А. М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Перепелюк Анна Михайлівна; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2016. 224 с.

50. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.03 / Т. М. Підлубна ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького. Київ, 2009. 20 с.
51. Підлубна В. Ф. Деякі правові проблеми участі суб'єктів публічного права у цивільних відносинах. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 1. С. 74–77. URL: http://pap.in.ua/1_2017/23.pdf.
52. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія / НДІ Приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2016. 356 с.
53. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с.
54. Примак В. Суть і «сутності» цивільно-правової відповідальності. *Юридична Україна*. 2003. № 3. С. 40
55. Приступа С. Функції цивільного права. *Цивільне право : підручник : у 2-х т. / В. Борисова та ін. ; за ред. В. Борисової, І. Спасибо-Фатєєвої, В. Яроцького*. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2014. Т. 1. 656 с.
56. Притика Д. М., Карбань В. Я., Ротань В. Г. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України: В 4-х т. Т. 1. Київ-Севастополь: Інститут юридичних досліджень, 2016. 944 с.
57. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2017. № 60-62. С. 16-19.
58. Пушкін А. А. Деякі питання теорії права і держави. Избр. тр. Харків: Еспада, 2007. С. 21-23.
59. Сабодаш Р. Б. Проблеми відповідальності юридичних осіб публічного права за невиконання грошових зобов'язань. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. Вип. 32. С. 124-134.

60. Самілик Л. О., Корбут Л. П. Співвідношення понять «суб'єкт права», «особа», «суб'єкт правовідносин», «учасник відносин». *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 83–93.
61. Сібільов М. Підстава та умови цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань за чинним Цивільним кодексом України. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 2 (37). С. 80-88.
62. Спасибо-Фатєєва І. Бачення дій української влади крізь призму публічних і приватних інтересів. *Юридична газета*. 28.11.2013. № 22 (58).
63. Спасибо-Фатєєва І. В. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. *Вісник Академії правових наук України*. 2015. № 4 (47). С. 96-107.
64. Старинець К. О. Питання переддоговірної відповідальності в міжнародно-правових уніфікованих документах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2015. Вип. 33. Т. 1. С. 162–165.
65. Терещенко О. Загальна характеристика суб'єктів правовідносин із відшкодування шкоди, завданої органами державної влади. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 11. С. 12–20.
66. Цивільний кодекс України. Постатейний коментар у двох частинах. Частина 2 / Керівники авторського колективу та відповідальні редактори проф. А. С. Довгерт, проф. Н. С. Кузнецова. К.Юстиніан, 2011. 965 с
67. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Харків : ФО-П Колісник А.А., 2017. 544 с.
68. Цивільне право: Приватне право. Цивільне право. Фізичні особи. Юридичні особи. Речове право. Зобов'язання : навч. посібник / Є. О. Харитонova, Н. А. Саніахметова. Київ : А.С.К., 2018. 832 с.

69. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. 3-тє вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 976 с.
70. Шишка О. Р. Публічні юридичні особи: проблеми термінологічного позначення, а також визначення їх правового становища в предметі цивільного права. Юридичні особи публічного права: участь у цивільному обороті. (Матвєєвські цивілістичні читання): матеріали між народ. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лист. 2016 р.) / Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка, юрид. фак-т., каф. цивільного права. Київ: ТОВ «Білоцерківдрук», 2016. С. 52–56.
71. Ясинок М. М. Особливості дії цивільних процесуальних обов'язків у Цивільному процесуальному праві України : монографія. Київ : Правова єдність, 2014. 336 с.
72. Яроцький В. Л. Приватно-правовий примус в цивільних охоронних правовідносинах. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. № 1. Т. 25. С. 219–235.